

Kniha přináší antropologický pohled na problematiku adopce (osvojení) a o tomto tématu pojednává primárně z hlediska tělesnosti. Lidské tělo je naplněno nepřeborným množstvím kulturně specifických významů. Autorka poukazuje na roli lidského těla a k němu navázaných významů v procesu osvojení. Soustředila se zejména na adopci dětí odlišného vzhledu, než jaký mají členové rodiny, která dítě přijímá. Snaží se objasnit sociálně sdílené stereotypy, které jsou asociovány se specifickým tělesným vzezřením. Tyto sdílené významy mají zásadní vliv na ochotu žadatelů o adopci přijmout dítě s danými tělesnými charakteristikami. Výzkum, na kterém je práce založena, vychází zejména z metod kognitivní antropologie. Kniha je díky svému komplexnímu pojetí a formě zpracování přístupná širokému okruhu čtenářů od laiků, přes studenty různých studijních zaměření až po odbornou veřejnost.

- Jak je vnímána rodina, v níž se její jednotliví členové sobě nepodobají?
- Může se vzhledově odlišné dítě vůbec stát plnohodnotným členem své nové rodiny?
- Mohou vztahy v rámci „náhradních“ rodin dosahovat stejných kvalit jako v rodinách spojených biologickým poutem?
- Jakou roli hraje v náhradní rodinné péči „rasa“ a „etnicita“ dítěte?
- Nesou si děti s sebou do nových rodin vrozené charakterové vlastnosti, nebo je jejich povaha ovlivněna prostředím, ve kterém žijí?
- Jaký vliv má odlišný vzhled dítěte na jeho posuzování ze strany veřejnosti?

Petra Šanderová absolvovala bakalářské a magisterské studium sociální a kulturní antropologie na Filozofické fakultě Západočeské univerzity v Plzni. V současnosti působí v neziskovém sektoru. Zaměřuje se zejména na problematiku adopce, tělesnosti, etnicity, rasy a kognitivní antropologie.

ISBN 978-80-7419-046-9

9 788074 190469

Doporučená cena 345 Kč

Petra Šanderová

**Tělesnost jako významný
faktor procesu adopce:
kulturně antropologický problém**

Klíčová slova: adopce, tělesnost, antropologie těla, substancializace, stereotypy, příbuzenství, kognitivní antropologie

Knihovna Fakulty humanitních studií
Pátkova 5
182 00 Praha 8 - Libeň

Pro nakladatelství odborně posoudil Mgr. Martin Fafejta, Ph.D.

Vydalo **SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ (SLON)**, Praha 2011.
Vydání první.

Copyright © Petra Šanderová 2011

ISBN 978-80-7419-046-9

Obsah

Úvod	9
Kapitola 1	
Adopce	12
1.1 Adopce v České republice	13
Kapitola 2	
Tělesnost	16
2.1 Tělo jako biologický a sociální fenomén	16
2.2 Tělo jako prostředek komunikace sociálních významů	18
2.3 Fyzický kapitál: tělo jako ukazatel sociálního statusu	20
2.4 Tělo jako jeden ze základů osobní a kolektivní identity	22
Kapitola 3	
Metodologie	26
Kapitola 4	
Rodina v kontextu západní koncepce příbuzenství	33
4.1 Význam rodiny	33
4.2 Biologické versus sociální příbuzenství, aneb „krev“ je silnější než voda	34
4.3 Tělesné prožívání mateřství	41
4.4 „Ideální“ dítě	45
Kapitola 5	
Adopce dětí odlišného vzhledu	50
5.1 „Transrasová“ adopce: základní pojmy a historický kontext	50
5.2 Rasa, etnicita, nebo kultura – zmatení pojmů	53
5.3 Situace v České republice	58

Kapitola 6	
Ochota přijmout dítě odlišného vzhledu v České republice	64
6.1 Tělo a stereotypy	77
6.2 Stigmatizovaná těla	79
Kapitola 7	
Pohled na ty „druhé“	83
7.1 Atraktivita „černošského“ dítěte	85
7.2 Nízký status dítěte „asijského“	88
7.3 Ambivalence spjatá s dítětem „postiženým“	90
7.4 Stigma „romských“ dětí	92
7.4.1 „Vnitřní“ příčiny	94
7.4.2 „Vnější“ příčiny	102
7.4.3 Rodiny „bez podoby“	107
Kapitola 8	
Osvojení tělesně odlišných dětí pohledem odborníků	114
Závěr	124
Použitá literatura a prameny	126
Summary	136
Přílohy	137
Příloha 1: Právní řád České republiky vztahující se k tématu náhradní rodinné péče	137
Příloha 2a: Dotazník pro žadatele o osvojení: Plzeňský kraj.	144
Příloha 2b: Dotazník pro osvojitele: Jihočeský kraj	146
Příloha 3: Fotografie dětí použité pro párové srovnávání	149
Příloha 4: Medailonky informátorů	152
Věcný rejstřík	160

Úvod

„Ano, já bych osvojení a obzvláště nezrušitelné – zrušila! Ať je jen pěstounství, ať je identita každého, přijatých dětí i náhradní rodiny, jasně dána, ať ji nikdo neztrácí. Já bych osvojení povolila pouze do plnoletosti osvojeného dítěte. Potom ať se všichni znovu svobodně rozhodnou, děti i rodiče, jestli v tom chtějí pokračovat. Anebo jestli se jejich cesty rozejdou, bez následků!“

(Boučková 2008: 241).

Tato slova někdejší „královny adopce“ a spisovatelky Terezy Boučkové před nedávnem doslova otřásla jak odborníky věnujícími se problematice náhradní rodinné péče, tak i samotnými náhradními rodiči. Její osobní zpověď v autobiografickém románu *Rok kohouta* o životě se dvěma osvojenými „romskými“ syny a naprostém rozpadu jejich vztahu vyvolává nekonečné diskuse o prospěšnosti instituce osvojení, především však osvojení dětí odlišné „etnicity“. „Asi bych víc váhala nad tím, zda vychovávat dítě jiného etnika. Protože zjišťuji, že se asi nedá roubovat všechno na všechno“ (Jirků 2006), prohlásila Tereza Boučková v rozhovoru pro časopis *Marianne*. Někteří lidé její názor sdílejí, konečně se mohou přestat obviňovat z vlastního selhání. Vidí, že jejich případ není jediný, kdy se něco nepovedlo, a naopak se jedná o do značné míry pravidelný jev, kterému nelze zabránit ani tou nejlepší výchovou. Proti nim se však staví tábor velkých odpůrců Terezy Boučkové, který ji obviňuje z přílišné generalizace a nedozírných důsledků, které má její kniha na ochotu žadatelů přijímat děti odlišné „etnicity“. Kniha podle nich funguje jako jakýsi „strašák“, jenž ostatní odrazuje od přijetí odlišného dítěte.

Jáchym Topol ve svém článku píše: „bývalá královna adopcí vyslala signál: Černé nebrat!“ (Topol 2006)¹. Jedná se však o individuální názor Terezy

¹ V podobném smyslu jako Tereza Boučková se vyjádřil i ředitel Úřadu pro mezinárodně právní ochranu dětí Zdeněk Kapitán ve vztahu k dětem adoptovaným z Afriky. Ačkoli je úkolem zmíněného úřadu podporovat práva dítěte a zprostředkovávat osvojení dětí ze zahraničí, jeho ředitel vystupuje ve sdělovacích prostředcích a snaží se – také etnickými argumenty – proti těmto adopcím bojovat. Redaktoři *Lidových novin* dokonce položil otázku: „Proč sem ty děti pouštět?“, přičemž odkázal na případ Nizozemí, kde je 48 procent obyvatel jiných než čistých Nizozemců, a nikdo nepopře, že to tam vše (Nosálková 2010). Adopci dětí ze zahraničí proto vnímá jako nebezpečnou, protože ohrožuje českou „národní čistotu“.

Kapitola 2 Tělesnost

2.1 Tělo jako biologický a sociální fenomén

Poměrně dlouhou dobu stálo tělo a tělesnost mimo zájem sociální či kulturní antropologie. Tělesná stránka člověka byla považována za čistě biologický fenomén, jehož zkoumání náleží pouze biologickým vědám. Vědecký diskurs jako by se opíral o Descartův dualismus těla a ducha, kde svět těles (*res extensa*), vyznačující se svou rozprostraněností, stojí proti neprostorovému a netělesnému duchu či myšlení (*res cogitans*) (Descartes 2001: 101–125). „Rovněž pro postosvícenskou dobu bylo typické nahlížet reflexivní „já“ jako nezávislé na těle a přírodě v širším smyslu“ (Lock 1993: 138). Zároveň klasické dělení antropologie na jednotlivé subdisciplíny, mezi něž patří jak antropologie kulturní či sociální, tak i antropologie fyzická, či dnes častěji biologická, se opírá o představu oddělenosti světa přírody a kultury. Zatímco kulturní a sociální antropologie zaměřuje svou pozornost na projevy kultury a společenské uspořádání, biologická antropologie se soustředí na biologické aspekty lidského života, především tedy na jeho tělesnou stránku. Sociální, či kulturní antropologové se proto na základě tohoto dělení při svých výzkumech soustředili spíše na verbální a symbolickou stránku sociálních interakcí, nežli na tělesnost v nich obsaženou (Cregan 2006: 1). „Tělo bylo chápáno jako pevná, materiální entita podrobená empirickým pravidlům biologické vědy, existující před proměnlivostí a nestálostí kulturní změny a diverzity, charakterizovaná jako neměnné vnitřní nutnosti.“ (Csordas 1994: 1)

V současnosti se však tělo a tělesnost dostává také do centra analýzy sociálních věd. Docházíme k poznání, že tělo nestojí mimo kulturu, ale plní nejrůznější sociální funkce a nese mnoho významů. Proto již nemůže být nadále považováno za čistě biologickou danost, která patří výhradně do řádu přírody, naopak je dnes zdůrazňována sociální konstruovanost vnímání tělesnosti v každé kultuře. Jak píše John Blacking, dichotomie mysli a těla je výtvořem partikulárního kulturního uspořádání. „Mysl nemůže být separována od těla ... pracuje skrze pohyby těla v prostoru a čase“ (Blacking 1977: 18). Oddělení mysli a těla je tedy pouze náš kulturní výtvoř, který nemůžeme

považovat za univerzálně platný. „Lidské tělo neexistuje a není pochopitelné bez sociální konstrukce reality“ (Polhemus 1978: 21); „je protkáno mnoha sociálními, politickými a ekonomickými významy“ (Sinclair 2006). Tyto významy jsou kulturně i časově proměnlivé. Každá společnost definuje své normy týkající se vzhledu kulturně akceptovaného těla a zároveň vhodné způsoby jeho používání.

Již Marcel Mauss se snažil poukázat na skutečnost, že každá společnost používá a vnímá tělo odlišným způsobem. Hovoří o tzv. technikách těla; jedná se o způsoby jeho používání, které se liší společností od společnosti. Jako příklad Mauss uvádí specifický typ chůze používaný maorskými ženami na Novém Zélandu nazývaný *onioni*, který se vyznačuje uvolněnými houpavými pohyby v bocích. Z pohledu naší společnosti se tato chůze zdá být nemotorná, nicméně mezi Maori je obdivována. Podle Maussa je důležité uvědomit si, že se nejedná o „přirozený“ styl chůze, nýbrž o naučený pohyb. V této souvislosti podle něj můžeme hovořit o tzv. „habitech“ (získaných schopnostech, či dovednostech), které nejsou specifické pro individua, ale pro jednotlivé společnosti (Mauss 2006: 77–83). Každý způsob používání těla je tedy naučený a kulturně podmíněný. Podobným způsobem uvažoval i švýcarský zoolog Adolf Portmann, který se snažil prosadit myšlenku o neexistenci jakéhokoli přirozeného lidského stavu. V případě člověka naopak hovořil o *opus contra naturam*, tedy světu přírodě odcizeném, či dokonce „protivopostaveném“ (Kovářek 1998: 31). Každá společnost tedy definuje „správný“ způsob jednání. Jedinec, který v daném společenském uspořádání vybočuje ze sociálně definované „normality“ a chová se odlišným či nevhodným způsobem, je vnímán a hodnocen negativním způsobem.

Podle Chrise Schillinga se v minulosti ve vědeckém zkoumání vyvinuly dva protikladné přístupy k tělesnosti. První z nich nazývá přístupem naturalistickým, který chápe tělo jako ryze biologický organismus. Proti tomuto pohledu se vymezoval tábor sociálních konstruktivistů, jenž lidské tělo redukoval pouze na působení sociálních faktorů a vnímal ho jako výhradně „žitou zkušenost“. Oba tyto přístupy jsou však dle Schillinga redukcionistické, protože nedokážou plně zhodnotit význam lidské tělesnosti. Většina současných vědců se proto snaží oba tyto pohledy určitým způsobem propojit a vytvořit tak kompletnější a ucelenější koncepci lidského těla⁵. „Tělo tedy reprezentuje příklad fenoménu, který nemůže být exkluzivně zařazen ani do sociálního světa ani do světa přírody. Bylo by chybou vnímat tělo jako presociální biologický fenomén, stejně tak by ale bylo chybou se na něj dívat jako na postbiologickou sociální entitu“ (Schilling 1993: 105). Schilling se proto sna-

5 O sloučení obou přístupů se pokusil např. Bryan Turner ve své knize *Regulating Bodies* (1992).

ží vytvořit svůj vlastní přístup k tělesnosti, který spojuje jak naturalistické, tak i sociálně konstruktivistické vidění těla. Podobně jako sociální konstruktivisté se zaměřuje na tělo jako na fenomén ovlivněný sociálními faktory. Nicméně nedovoluje, aby bylo redukováno pouze na ně samotné. Tělo je nejenom ovlivněno sociálním systémem, ale zároveň také formuje jeho bázi, čímž umožňuje a zároveň také tvaruje sociální vztahy. Člověk by se nemohl naučit jazyku, aniž by k tomu nebyl biologicky vybaven (Ibid.: 100–101, 106)⁶.

Tělo je tedy na jedné straně objektem působení kultury, je „tvarováno“ podle partikulárních kulturních norem, na stranu druhou je ale také jejím předpokladem. Mezi hlavní propagátory této myšlenky patří zejména Thomas J. Csordas, když tvrdí, že „tělo nemá být předmětem studia ve vztahu ke kultuře, ale má být považováno za subjekt kultury, nebo jinými slovy za existenční základ kultury“ (Csordas 1989: 5). Csordas kritizuje především tu skutečnost, že „žádná z antropologických definic kultury nebere v potaz myšlenku, že kultura je zakotvena v lidském těle“ (Csordas 1994: 6). V sociálních vědách se pro zdůraznění této myšlenky začal používat pojem *embodiment*. Tímto termínem je označována „fyzická a mentální zkušenost existence. *Embodiment* je podmínkou možnosti vztahovat se k ostatním lidem a okolnímu světu, právě skrze naše „fyzično“ fungujeme jako sociální bytosti“ (Cregan 2006: 3).

Lidské tělo je tedy ambivalentní entitou, kterou není možné zařadit ani do jedné z kategorií – ani do světa přírody, ani do světa kultury. Skrze lidská těla vnímáme svět kolem nás, jenom jejich pomocí ho můžeme poznávat, jednat v něm a dávat mu smysl. Na druhou stranu zpětně dochází k formování těl skrze kulturní normy vytvořené člověkem.

2.2 Tělo jako prostředek komunikace sociálních významů

O těle můžeme z jednoho úhlu pohledu uvažovat čistě pragmaticky jako o instrumentu, který nám umožňuje pohyb ve světě a zajišťuje všechny biologické funkce nutné k přežití. Skrze těla příslušníků určité společnosti jsou však také vyjadřovány základní hodnoty, které jsou v daném společenském uspořádání uznávány a vyzdvihovány. Tyto hodnoty mohou být vyjádřeny preferovaným typem postavy, barvou pleti, způsobem oblékání, účesem, způsobem líčení, výrazem tváře, gesty, mimikou, držením těla, proxemikou

⁶ Podle Chrise Schillinga existuje značný rozdíl mezi světem zvířat a lidským světem. Zatímco zvířata jsou svými instinkty do značné míry „naprogramována“ či určitým způsobem předurčena k životu ve specifickém prostředí, lidé jsou v tomto ohledu méně specializovaní. Svět lidí je relativně otevřeným světem, jehož obsah a význam musí být vytvářen v procesu lidské interakce. Aby lidé přežili, musí si svůj svět vytvořit. Tělo v tomto ohledu představuje jakousi základnu či východisko (Schilling 1993: 101–102).

a vůbec dílčími způsoby používání celého těla. Lidské tělo proto není pouze „schránkou“ nutnou k přežití, ale také komunikačním prostředkem. Tělo působí jako symbolické vyjádření kulturně partikulárních hodnot sdílených ve společnosti. Ve své funkci je tedy jak utilitární, tak i expresivní, slouží ke komunikaci představ, norem a hodnot.

Jako příklad komunikační funkce těla můžeme uvést v současnosti horlivě diskutované zakrývání vlasů u muslimských žen, kterému se věnovala ve svém článku „Untagling the Meanings of Hair in Turkish Society“ Carol Delaney. Význam vlasů v turecké společnosti je podle ní spojen s genderem, věkem, sociální třídou, ale i politickým a náboženským vyznáním. Pokud se blíže podíváme na genderové významy skryté v zakrývání hlav žen, pak zjistíme, že právě genderová diferenciaci se soustředí na vlasy, neboť, jak autorka inspirovaná psychoanalytickou perspektivou (Edmund Leach, Charles Berg, Gananath Obeyesekere) dokládá, význam genitálií je přenášen na hlavy chlapců i dívek. Zatímco chlapecké genitálie jsou předmětem chlouby, ty ženské jsou naopak spojeny se studem, proto musí být zakrývány. Pohled na ženiny vlasy totiž v mužích vzbuzuje nekontrolovatelnou touhu, a to právě díky spojení mezi vlasy a ženskými genitáliemi (Delaney 1994). Specifické sociální významy však nemusí být vyjadřovány pouze úpravou tělesného vzhledu, ale také specifickým používáním těla. Zajímavý příklad uvádí Helen Callaway ve svém článku „The most essentially female function of all: giving birth“, kde se zabývá tématem porodů. Ačkoli je rození dětí univerzálním faktem vyskytujícím se ve všech lidských společnostech, praktiky či aktivity s ním spojené jsou v jednotlivých společnostech značně odlišné. Je tomu tak zejména z toho důvodu, že praktiky nejsou pouze prostředkem k naplnění biologických potřeb, ale jsou součástí širšího systému kolektivních reprezentací (Callaway 1978: 163–164).⁷

Lidské tělo je tedy nabyto nepřeborným množstvím etických, morálních, politických, náboženských, genderových, ekonomických a mnoha dalších významů. Všechny tyto významy můžeme označit za „vtělené“. Vždy je však nutné mít na paměti, že významy spojené s tělem jsou kulturně specifické.

V současné literatuře je v souvislosti s konstruováním tělesného ideálu často používán pojem *body image*. „Jedná se o vnímání, pocity a myšlenky týkající se vlastního těla“ (Bergstrom, Neighbors 2006). Nejedná se však o individuálně vytvořený produkt naší mysli, ale jak dokládají Kate Gleeson a Hannah Frith, je *body image*, neboli „obraz“ vlastního těla, sociálně

⁷ Helen Callaway např. srovnává odlišné reakce žen kmene Yoruba a Hausa na bolest během porodu. Zatímco ženy kmene Yoruba během porodu hlasitě sténají, ženy kmene Hausa nevydají téměř ani hlásku. Specifické reakce na bolest během porodu jsou podle ní podmíněny specifickými kulturními významy a jsou daným ženám „naprogramovány“ skrze sociální učení (Callaway 1978: 170).

zprostředkovaný produkt percepce (Gleeson, Frith 2006). Společnost tedy vymezí specifické normy týkající se společensky akceptovatelného vzhledu těla a jeho používání; jejich nedodržení je trestáno. Vše, co je z pohledu společnosti vnímáno jako abnormální, je mnohdy spojeno s ambivalentními významy, a proto také často odmítáno, či ignorováno. „Krása“ je tedy spojována s pozitivními významy a tím i s dobrými vlastnostmi, atraktivní lidé dokážou dělat věci lépe než ti „oškliví“. „Ošklivost“ naopak implikuje lenost a neschopnost. Murray Webster a James Driskell ve své studii dokonce poukazují na odlišné hodnocení „hezkých“ a „nehezkých“ dětí ve škole. Ty „nehezké“ jsou podle autorů posuzovány přísněji (Webster, Driskell 1983). Významy, které „nesou“ jejich těla, totiž neodpovídají požadavkům společnosti.

Tělo proto v každém společenském uspořádání prochází procesem socializace, je modifikováno a tvarováno podle převládajících společenských norem. „Tento kolektivně schválený proces tělesné modifikace slouží jako důležitý instrument naší socializace v obecném smyslu. Učením se mít tělo, se také začínáme učit o našem sociálním těle – společnosti“ (Polhemus 1978: 21).

Význam však nemusí být spojen pouze s vnějšími tělesnými charakteristikami, ale také s tělesnými produkty. „Produkty těla hrají důležitou roli při vyjádření a komunikaci idejí. Dokonce i vnitřní sekrece má sociální význam – adrenalin, insulin apod. Sociální význam je také ukrytý ve vlasech, nehtech, potu, krvi, spermatu, či defekaci“ (Loudon 1977: 163–164). Na tuto skutečnost upozornila ve své knize *Purity and Danger* také Mary Douglas. Například v indické společnosti jsou exkrementy vnímány jako silně znečišťující, proto jsou čističi latrín umístěni na nejnižším stupni společenské hierarchie. Naopak slzy jsou prostředkem očištění (Douglas 1970: 148–149). Jak je tedy patrné, nejedná se výhradně o biologické procesy, které by byly odděleny od světa sociálních významů.

2.3 Fyzický kapitál: tělo jako ukazatel sociálního statusu

V předchozí podkapitole jsme si ukázali, jak tělo funguje jako expresivní prostředek pro komunikaci určitých kulturně partikulárních významů a hodnot. Dalším z takových významů může být společenské postavení jedince manifestované skrze tělesnost a vše, co k tělu nezbytně náleží. Například ve středověku byly rozdíly v oblékání přímo chráněny zákonem. „V roce 1362 existovalo jedno anglické nařízení, podle kterého povozníci, oráči, pastevcí skotu, ošetřovatelé krav a prasat, ovčáci a dojiči museli kupovat nebarvené nebo rezné plátno, jejich oděvy musely být šity pouze z tohoto materiálu, aby

se odlišovali od ostatních společenských tříd“ (Crooková 1995: 40). Sociální postavení však nemusí být vyjádřeno pouze způsobem oblékání, roli může hrát také barva pleti, tvar postavy, tělesné postižení a podobně.

Tělesné faktory však často nebyly při uvažování o sociální stratifikaci brány na zřetel. Velice zajímavá je v této souvislosti studie Richarda Jenkinse *Disability and social stratification*, v níž autor poukazuje na podcenění role handicapu, genderu, věku a etnicity (tedy faktorů, jež jsou fyzicky manifestovány), kterého se dopustila sociologie sociální stratifikace. „Uvažování o sociální stratifikaci bývá spojeno pouze s oblastí zaměstnání a trhu práce“ (Jenkins 1991: 557). Na ostatní faktory se tedy často zapomíná. Sociální stratifikace je ale jevem multidimenzionálním, jak upozorňoval již Max Weber, či v současnosti Pierre Bourdieu. Proto musíme vzít v úvahu také působení celé šíře dalších faktorů, mezi něž může patřit právě fyzický vzhled těla, či handicap. Podobným způsobem uvažuje také Bryan Turner, který píše, že v kontextu moderní společnosti získaly tělesné kvality jako mládí, štíhlost a tělesná zdatnost význam jakožto znak třídy a statusu (Turner 1994: 28).

Pokud využijeme terminologii Pierra Bouredieua, pak každý jedinec ve společnosti má určitý „fyzický kapitál“, který je jedním z ukazatelů jeho postavení uvnitř společenského systému. V případě, že fyzický kapitál neodpovídá předepsaným normám společnosti, otiskuje se tato nekonformnost do sociálního statusu daného člověka. Samotné tělo se pak stává handicapem ve společenské interakci. Anomálie odchylovající se od normy jsou vnímány jako nemístné, nebezpečné, proto jsou odmítány a je jimi opovrhováno.

Ukázkovým příkladem sociálního rozměru tělesného handicapu je autobiografická studie amerického antropologa Roberta F. Murphyho *Umlčené tělo*. Autor zde popisuje důsledky, které plynou z postižení kvadruplegií. Nejedná se pouze o ochrnutí těla, tento stav má totiž pozoruhodný vliv na status jedince jako člena společnosti, vede také k „ochrnutí“ sociálních vztahů. Člověk se tak ocitá uvězněný ve svém vlastním těle. Nemoc tedy nepředstavuje pouze somatický problém, ale také psychický a sociální stav (Murphy 2001: 19). Vliv na sociální status jedince má také například obřízka. I zde je tělesně manifestována změna sociálního statusu. V židovské kultuře je obřízka symbolem smlouvy s Hospodinem. Odříznutá předkožka se zde stala aktem rituálního očištění, které bylo předpokladem pro účast v kultu a přijetí do společenství (Malina a kol. 2009: 178). V jiných společnostech však může obřízka znamenat přeměnu chlapce v muže. Podobným procesem tělesné a zároveň sociální proměny v ženu procházejí i dívky. U nich se jedná o tu část skryté anatomie, která je „narušena“ při prvním pohlavním styku. Zachování, či ztráta panenství v předmanželské fázi života jsou významným indikátorem počestnosti celého rodu v mnoha společnostech (Hastrup 1978: 56).

Tělo se tak stává místem sociální kontroly. Nedodržení společenských norem je sankcionováno. O disciplinaci těla společností se můžeme dočíst v knihách Michela Foucaulta, který vysvětluje způsob působení moci na lidská těla. Cílem působení mocenských mechanismů je důkladná kontrola a formování poslušného těla podřízeného moci (Foucault 2000). Ve Foucaultově pojetí se však jedná spíše o kontrolu jednání těla, které má být přesně naplánováno a nepřipouští odchylek. Sociální kontrola těla však může zahrnovat i jiné dimenze tělesnosti, a to především kontrolu tělesného vzhledu.

Nápadným příkladem z naší společnosti jsou nejrůznější poruchy příjmu potravy, které často vznikají jako důsledek působení společenských norem silně zdůrazňujících štíhlost. „Naše společnost ignoruje ženu s mohutným tělem. Radíme jí, aby se oblékala do jednoduchých, konzervativních šatů, aby byla méně nápadná. Nechceme ji vidět. Pro mnohé ženy se problém objemnosti paradoxně rovná problému „neviditelnosti“ pro ostatní“ (Crooková 1995: 69). Lidé tedy mají tendenci lépe jednat s těmi lidmi, kteří vyhovují normám „krásného“ těla. Velice výstižné je proto tvrzení: „krása je lepším doporučením než jakýkoli doporučující dopis“ (Webster, Driskell 1983).

2.4 Tělo jako jeden ze základů osobní a kolektivní identity

Tělesné charakteristiky jako jeden z určujících faktorů sociálního statusu se otiskují do identity jedince. Než se začneme zabývat otázkou, jakým způsobem k tomuto jevu dochází, je nutné vymezit, co pojem identita znamená. Slovo identita je odvozeno z pozdně latinského výrazu *identitas*, čili totožnost, či latinského *idem*, které znamená totéž (Rejsek 2001: 233). Richard Jenkins upozorňuje na existenci dvou odlišných významů konceptu identity. Prvním významem je koncept absolutní podobnosti (stejnosti). Druhým významem je koncept zvláštnosti (Jenkins 2004: 3). Na základě těchto dvou konceptů se v rámci sociálních věd často rozlišuje identita osobní a sociální (kolektivní). Osobní identita je nahlížena jako vlastnosti jedinečnosti a individuality, esenciální odlišnosti, které odlišují danou osobu od osob ostatních (Byron 2003: 292). Můžeme ji také chápat jako příběh či vyprávění o svém „já“, které si každý člověk jako vlastní životopisec splétá v průběhu života (Charles 2003)⁸. Osobní identita tedy odkazuje k jakémusi emocionálnímu nitru člověka a vnímání vlastního „já“ na základě odlišnosti od ostatních. Do opozice proti tomuto konceptu je kladena identita sociální (kolektivní). V tomto smyslu „identita odkazuje k podobnostem, které jsou asociovány se

⁸ Citováno z McAdams, D. 1988. *Power, intimacy and the life story*. New York: Guilford.

sociálními skupinami, či kategoriemi“ (Byron 2003: 292). Koncept sociální identity je založen na představě, že svět se skládá z jednotlivých sociálních segmentů, s nimiž se jednotlivci identifikují. Snad nejvýstižněji vyjádřil podstatu sociální identity Richard Jenkins: „Sociální identita je charakteristika, či vlastnictví lidí jako sociálních bytostí“ (Jenkins 2004: 3). Jenkins však na druhou stranu zdůrazňuje nesmyslnost dělení identity na osobní a sociální. „Všechny lidské identity jsou totiž v určitém smyslu identitami sociálními. Identita se týká významu a význam není esenciální vlastnictví slov a věcí. Významy jsou vždy výsledkem souhlasu, či nesouhlasu, předmětem konvence a inovace, vždy do určité míry sdílené a vždy do určité míry vyjednatelné“ (Ibid). „Identita je kulturním konstruktem, neboť zdroje, které slouží jako materiál při formování identity, jsou svým původem kulturní“ (Barker 2006: 74). Tvorba identity tedy není procesem, který by mohl probíhat v sociálním či kulturním vakuu.

Tvorba identity může být založena na různých aspektech: genderu, náboženské víře, zaměstnání, věku, „rase“, příslušnosti k národu, sociálně-ekonomických podmínkách, politické příslušnosti apod. Je tedy jevem multidimenzionálním, jehož přesné vymezení je velice složité. My se zde však budeme zabývat jedním z faktorů, které působí na tvorbu identity, a tou je tělesnost. Tělesné charakteristiky mohou fungovat jako indikátory specifické identity a sociálního statusu daného jedince. Musíme však mít vždy na paměti, že se jedná pouze o jeden z aspektů, které hrají roli ve vytváření identity. Zároveň je nutné uvědomit si, že to nejsou tělesné znaky samotné, které mají vliv na tvorbu identity, ale především sociální významy připisované tělesnosti v dané konkrétní společnosti. Jak poznamenala Donna Jackson Nakazawa, „identita je založená na tom, jak vnímám sám sebe a zároveň tím, jak jsem vnímán ostatními“ (Nakazawa 2004: 147). Identita člověka je tedy vyjednávána v rámci sociálních skupin, sociálního jednání a komunikace na základě sdílených hodnot a norem.

Pokud se podíváme do minulosti, vliv společenských interakcí na utváření identity zdůrazňoval především George Herbert Mead ve své dnes již legendární práci *Mind, Self and Society*. Lidské „já“ (*self*) podle něj není něčím, co existuje již při narození člověka, ale naopak vzniká na základě sociálních zkušeností a aktivity (Mead 1974: 135). Podobným způsobem jako G. H. Mead uvažovali také Peter I. Berger a Thomas Luckmann ve své knize *Sociální konstrukce reality*, kde zdůrazňují zejména tu skutečnost, že „identita je jevem, který je výslednicí dialektiky vztahu jedince a společnosti. Určité historické sociální struktury totiž dávají vzniknout specifickým typům identit“ (Berger, Luckmann 1999: 171). Identita jedince se tedy utváří v průběhu sociální interakce (výměny slov, gest, neverbálních i verbálních symbolů).

Pro utváření „já“ má mimořádný význam především to, jak jedince, nejprve v dětství, ale později v celém jeho životě, vnímají ostatní lidé. Zejména zda jej akceptují ty osoby, které pokládá za významné. Těmito významnými druhými (*significant others*) jsou nejprve zpravidla rodiče, učitelé a ostatní děti, později manželé, nadřízení, autority, aj. Mead v tomto ohledu navázal zejména na Charlese Hortona Cooleyho a jeho koncept „zrcadlového já“. Zrcadlové já je distinktivní představou sama sebe, která je tvořena skrze představy a interpretace vnějšího světa, v němž žijeme (Schubert 1998: 22). Společnost nám tedy nastavuje jakési pomyslné zrcadlo, naše identita je proto z velké části odvozena z toho, jak nás vidí „ti druzí“. Právě nejzjevnější stránkou člověka, která je při hodnocení druhého, dá se říci, nejbližší po ruce, je jeho tělesný vzhled. „Fyzický vzhled a zejména podoba lidské tváře silně ovlivňuje vnímání druhého člověka.“ (Richardson, Goodman 1961: 242)

Vztahem identity a tělesnosti se zabýval také Pierre Bourdieu. Tento francouzský sociolog a antropolog znovu oživil termín zavedený Marcellem Mausse *habitus*. *Habitus* definuje jako „generativní a jednotící princip, který z charakteristických vztahových rysů, vlastních určitému postavení, vytváří jednotný životní styl, to jest celek, v němž se sjednocuje volba osob, statků i praktických činností“ (Bourdieu 1998: 16). Jedná se o systém trvalých dispozic, který je nevědomý a kolektivně vštípený. S každým sociálním postavením, které vychází z vlastnictví různých druhů kapitálů, souvisí určitý *habitus*, a tím i životní styl, odlišné chování, odlišné používání těla a tedy i odlišná identita. Identity jsou proto určitým způsobem „vtělené“. Bourdieu tuto svou teorii ukazuje na příkladu genderové diferenciaci mezi Kabyly. Genderové rozdíly nejsou přirozené, ale sociálně konstruované. Konstrukcí vytvořené genderové identity jsou však otisknuty do těl příslušníků dané společnosti, tím pádem se pak jeví jako přirozené a nikoli arbitrární. „Dělení podle pohlaví se nám jeví jako by bylo „v řádu věcí“, je vnímáno jako normální, přirozené, a tedy nevyhnutelné, existuje objektivně ve věcech (například v domě, jehož všechny části jsou „sexualizované“), v celém sociálním světě, a zároveň se ztělesňuje v tělech, v habitech aktérů.“ (Bourdieu 2000: 12) Genderové identity jsou tedy tělesně manifestovány – cílem základní výchovy je vštípit genderově distinktivní způsoby držení těla, způsoby chůze, držení hlavy, pohledu. „Všechny tyto tělesné pozice, ať už je to držení těla zpříma, zatahování břicha, či sezení žen s koleny u sebe, jsou pozicemi nabytými morálním obsahem. Sociální řád se tak otiskuje do těla.“ (Bourdieu 2000: 28)

Podobným způsobem, jako je tělesně manifestována genderová identita, mohou být manifestovány také další druhy identit – například identita náboženská, politická apod. Lidé záměrně manipulují se svými těly (způsobem oblékání, formováním určitého typu postavy, líčením, účesem, způso-

ben držení těla apod.), aby v druhých navodili představu určitého sociálního statusu, či sounáležitosti s určitou sociální skupinou, se kterou je spojena specifická identita.

Z předchozího textu je tedy zřejmé, že tělo není pouze holým faktem přírody, který pro sociální život nemá žádný význam. Tělo je naopak předmětem hlubokého kulturního zájmu, definování, tvarování a disciplinace. Skrývá v sobě mnoho významů, které čekají na odhalení.

Použitá literatura a prameny

- Allport G. W. 2004 (1954). *O povaze předsudků*. Praha: Prostor.
- American Anthropological Association. 1998. „Statement on „Race““. Dostupné z <http://www.aaanet.org/stmts/racepp.htm>.
- Archer C. 2001. *Dítě v náhradní rodině: nejčastější problémy při výchově mladších dětí v náhradní rodině*. Praha: Portál.
- Austin J. L. 2000 (1962). *Jak udělat něco slovy*. Praha: Filosofie.
- Bakalář P. 2004. *Psychologie Romů*. Praha: Votobia.
- Banks R. 1998. „The Color of Desire: Fulfilling Adoptive Parents' Racial Preferences Through Discriminatory State Action“. *The Yale Law Journal* 107 (4): 875–964.
- Barker Ch. 2006. *Slovník kulturních studií*. Praha: Portál.
- Barth F. 1969. „Introduction“. In F. Barth (ed.). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Pp. 9–38 Bergen: Universitetsforlaget and Boston: Little, Brown & Co.
- Bartholet E. 1991. „Where Do Black Children Belong? The Politics of Race Matching in Adoption“. *University of Pennsylvania Law Review* 139 (5): 1163–1256. Dostupné z www.jstor.org.
- Bartholet E. 1998. „Private Race Preferences in Family Formation“. *The Yale Law Journal* 107 (7): 2351–2356. Dostupné z www.jstor.org.
- Bauman Z. 1996. *Myslet sociologicky: netradiční uvedení do sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Beasley Ch. 2005. *Gender & sexuality: critical theories, critical thinkers*. London: SAGE Publications.
- Beck U. 2004 (1986). *Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Becker H. S. 1966. *Outsiders: studies in the sociology of deviance*. New York: The Free Press.
- Berger P. I., Luckmann T. 1999. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Bergstrom R. L., Neighbors C. 2006. „Body image disturbance and the social norms approach: an integrative review of the literature.“ *Journal of Social and Clinical Psychology* 25 (9): 975–1000. Dostupné z <http://proquest.umi.com/pqdweb>.
- Betynka 2008. „Jak to chodí v kojeneckém ústavu“. *Betynka, časopis pro celou rodinu*. Dostupné z http://www.mojebetynka.cz/clanek/526/jak_to_chodi_v_kojeneckem_ustavu.html.
- Betzen B. 2009. „AAOAA Statement of Purpose.“ Dostupné z <http://www.openadoption.org/index.html>.
- Blacking J. 1977. „Towards an Anthropology of the Body“. In J. Blacking (ed.). *The Anthropology of the Body*. Pp. 1–28. London; New York: Academic Press.
- Borgatti. 1996. *ANTHROPAC 4.0 Reference Manual*. Natick, MA: Analytic Technologies.
- Boučková T. 2008. *Rok kohouta*. Praha: Odeon.
- Bourdieu P. 1998 (1994). *Teorie jednání*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Bourdieu P. 2000 (1998). *Nadvláda mužů*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Brubaker R., Lovema M., Stamatov P. 2004. „Ethnicity as Cognition“. *Theory and Society* 33: 31–64. Dostupné z <http://www.springerlink.com/content/ht5656vw10214741/fulltext.pdf>.
- Byron R. 2003. „Identity“. In A. Barnard., J. Spencer (eds.). *Encyklopedia of Social and Cultural Anthropology*. P. 292. New York: Routledge.
- Callaway, H. 1978. „The most essentially female function of all: giving birth.“ In S. Ardener. *Defining females: The Nature of Women in Society*. Pp. 163–185. London: Croom Helm.
- Cregan K. 2006. *The Sociology of the Body: Mapping the Abstraction of Embodiment*. London: Sage Publications.
- Crooková M. 1995. *V zajetí image těla: Jak chápat a odmítat mýty o vzhledu těla*. Ostrava: Oldag.
- Csordas T. J. 1989. „Embodiment as a Paradigm for Anthropology“. *Ethos* 18 (1): 5–47.
- Csordas T. J. 1994. „Introduction: the body as representation and being-in-the-world“. In T. J. Csordas (ed.). *Embodiment and experience: The existential ground of culture and self*. Pp. 1–24. Cambridge: Cambridge University Press.
- Curtis M. 1998. „Introduction to the Transaction Edition“. In W. Lippmann *Public Opinion* (1922). Pp. xi–xxxvi. New Jersey: Transaction Publishers.
- Český statistický úřad. 2010. „Průměrný věk matky při narození dítěte podle krajů v letech 1993–2005“. Dostupné z [http://www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/t/3600350CBF/\\$File/400806a4.pdf](http://www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/t/3600350CBF/$File/400806a4.pdf). 25. 3. 2010.
- D'Andrade R. 2003. *The Development of cognitive anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Delaney C. 1994. „Untangling the Meanings of Hair in Turkish Society“. *Anthropological Quarterly* 67 (4): 159–172.

- Descartes R. 2001 (1641). *Meditationes de prima philosophia, Meditace o první filosofii*. Praha: Oikoymenh.
- Douglas M. 1970. *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Durkheim E., Mauss M. 1963 (1903). *Primitive Classification*. London: Cohen & West.
- Eriksen T. H. 2007. *Antropologie multikulturních společností: Rozumět identitě*. Praha: Triton.
- Eriksen T. H. 2008 (1995). *Sociální a kulturní antropologie: příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Praha: Portál.
- Fond ohrožených dětí. 2011. „Osvojení (adopce)“. Dostupné z: <http://www.fod.cz/>. 20. 1. 2011.
- Foucault, M. 2000 (1975). *Dohlížet a trestat*. Praha: Dauphin.
- Franzese R. J. 2009. *The Sociology of Deviance: Differences, Tradition, and Stigma*. Springfield: Charles C. Thomas Publisher.
- Gaber I. 1998. „A child needs parents of any race“. *New Statesman* 11 (4): 22–23. Dostupné z <http://www.newstatesman.com/>.
- Gardiner Ch. 2010. „Country Czech Republic“. In *Eurochild, Children in Alternative Care, National Surveys, January 2010 – 2nd Edition*. Pp. 31–42. Dostupné z <http://www.eurochild.org>.
- Geisslerová Ch. 1996. „Motivy pro adopci a osvojení dítěte“. In *Zkušenosti adoptivních rodičů a pěstounů odjinud: Sborník prací německých a rakouských autorů*, s. 9–13. Praha: Fond ohrožených dětí.
- Gelbart P. 2009. „Zaměněné děti a nevyřčené téma.“ Dostupné z <http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/petra-gelbart.php?itemid=5804>.
- Giddens A. 1999 a 2005. *Sociologie*. Praha: Argo.
- Glaser D. 1979. „A Review of Crime-Causation Theory and Its Application“. *Crime and Justice* 1: 203–237. Dostupné z www.jstor.com.
- Glazer N., Moynihan D. 1975. „Introduction“. In N. Glazer, D. Moynihan (eds.). *Ethnicity: Theory and Experience*. Pp. 1–26 Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Gleeson K., Frith H. 2006. „(De)constructing Body Image“. *Journal of Health Psychology* 11 (1): 79–90. Dostupné na www.sagepublications.com.
- Goffman E. 2003 (1963). *Stigma: Poznámky k problému zvládnutí narušené identity*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Goody J. 2006 (2000). *Proměny rodiny v evropské historii: historicko-antropologická esej*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Grafnetterová L. 2007. *Náhradní rodinná péče romských dětí*. Bakalářská práce. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra praktické teologie.

- Graham S., Lowery B. S. 2004. „Priming Unconscious Racial Stereotypes about Adolescent Offenders“. *Law and Human Behavior* 28 (5): 483–504. Dostupné z www.jstor.org.
- Grega R. 2006. *Žadatelé o osvojení v Plzni: očekávání a skutečnost*. Diplomová práce. Plzeň: Západočeská univerzita. Fakulta pedagogická. Katedra pedagogiky.
- Guillaumin C. 1993. „The Constructed Body“. In C. Burroughs, J. D. Ehrenreich (Eds.). *Reading the Social Body* Pp. 40–60. Iowa City, IA: University of Iowa Press.
- Harstrup K. 1978. „The Semantics of Biology: Virginity“. In S. Ardener (ed.). *Defining Females: The Nature of Women in Society* Pp. 49–65. New York: Croom Helm.
- Hasmanová Marhánková J. 2008. „Konstrukce normality, rizika a vědění o těle v těhotenství – Příklad prenatalních screeningů“. *Biograf* 47: 19–49.
- Havlíčková E. 2007. „Život v černě“. In *Romské děti žijící mimo vlastní rodinu*. Ss. 6–7. Praha: Středisko NRP. Dostupné z http://nahradnirodina.cz/files/File/rd_mimo_vlastni_rodinu.pdf. 20. 1. 2010.
- Hendl J. 2006. *Přehled statistických metod a zpracování dat: Analýza a metaanalýza dat*. Praha: Portál.
- Hjelm, R. T., Smith T. N. 2007. „Transracial Adoption and the Multiracial Placement Act.“ Child Welfare League of America. Dostupné z http://ndas.cwla.org/include/pdf/MEPA_Final_IB.pdf.
- Hoffman L. W., Manis J. D. 1979. „The Value of Children in the United States: A New Approach to the Study of Fertility.“ *Journal of Marriage and Family* 41 (3): 583–596. Dostupné z www.jstor.org.
- Hollingsworth L. D. 2003. „When an adoption disrupts: A study of public attitudes“. *Family Relations* 52 (2): 161–166. Dostupné z www.jstor.org.
- Holý, L. 2001. *Malý český člověk a velký český národ*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Homoláč J. 2003. „Jedna podoba mediálního diskursu o Romech (Na příkladu zpráv o událostech v Klatovech v únoru 1991)“. In J. Homoláč, K. Karhanová, J. Nekvapil (eds.). *Obraz Romů v střeoevropských masmédiích po roce 1989*. Ss. 62–79. Brno: Doplněk.
- Howell S. 2007. *The Kinning of Foreigners: Transnational Adoption in a Global Perspective*. Berghahn Books.
- Jackson M. 1983. „Knowledge of the Body.“ *Man* 18: 227–245.
- Jánská L. 2009. „Sekta těhotných: Jste „v tom“? Tak se z toho nezblázněte!“ *Instinkt* 15 (8): 19–23.
- Jenkins R. 1991. „Disability and social stratification.“ *The British Journal of Sociology* 42 (4): 557–580. Dostupné z <http://www.jstor.org>.

- Jenkins R. 2004. *Social Identity*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Jennings P. J. 2006. „The Trouble with the Multiethnic Placement Act: An Empirical Look at Transracial Adoption“. *Sociological Perspectives* 49 (4): 559–581. Dostupné z www.jstor.org.
- Jirků I. 2006. „Sedmnáct let s dětmi odjinud“. *Marianne*. Dostupné z: http://www.marianne.cz/clanek/546/sedmnact_let_s_detmi_odjinud.html.
- Kamberský P. 2009. „Černé dítě v bílé rodině“. *Lidové noviny*: 21. listopadu 2009: 21–22.
- Kanovský M. 2004. „Etnická identita, kognitivny přístup a terénny výskum: Ako na to?“. *Etnologické rozpravy* 2: 11–24.
- Kao G. 2000. „Group Images and Possible Selves among Adolescents: Linking Stereotypes to Expectations by Race and Ethnicity“. *Sociological Forum* 15 (3): 407–430. Dostupné z www.jstor.org.
- Katarakos Ch. 2001. „Attitudes of Europeans to Disability: Eurobarometr 54.2“. Dostupné z http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_149_en.pdf.
- Klimeš J. 2006. *Budování identity dítěte – nejtěžší výchovný úkol v moderní společnosti*. Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- Kohout P. 2010. „Romové jsou pozadu z vážnějších důvodů, než bývali Češi“. *Mladá Fronta Dnes* 23. 1. 2010. Dostupné z http://www.dzeno.cz/?c_id=19153.
- Koluchová J. 1992. *Psychický vývoj dětí v pěstounské péči*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky.
- Koluchová J. 2002. „Tři příběhy“. In Z. Matějček, Koluchová J., Bubleová V., Kovařík J., Benešová L. *Osvojení a pěstounská péče*. Ss. 91–95. Praha: Portál.
- Komárek Z. 1998. *Liská přirozenost*. Praha: Vesmír.
- Komárková P., Třeček Č. 2008. „Matka zaměněné holčičky: Cizí miluju, vlastní se učím mít ráda“. Dostupné z http://zpravy.idnes.cz/matka-zamenene-holcicky-cizi-miluju-vlastni-se-ucim-mit-rada-plt-/krimi.asp?c=A080916_134512_krimi_cen.13.1.2010.
- Kovařík J., Bubleová V. 1999. „Organizace náhradní rodinné péče“. In Z. Matějček a kol. (eds.). *Náhradní rodinná péče: Průvodce pro odborníky, osvojitele a pěstouny*. Ss. 31–42. Praha: Portál.
- Kovařík J., Bubleová V., Šlesingerová K. 2004. *Náhradní rodinná péče v praxi*. Praha: Portál.
- Kovařík J. 2007. „Romské děti v náhradní rodinné péči – výzkum“. In *Romské děti žijící mimo vlastní rodinu*. Ss. 6–7. Praha: Středisko NRP. Dostupné z http://nahradnirodina.cz/files/File/rd_mimo_vlastni_rodinu.pdf. 13. 1. 2010.

- Landsman G. H. 1998. „Reconstruction Motherhood in the Age of „Perfect“ Babies: Mothers of Infants and Toddlers with Disabilities.“ *Signs* 24 (1): 69–99.
- Langmeier J., Matějček Z. 1974. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Avicenum.
- Lee R. M. 2003. „The Transracial Adoption Paradox: History, Research, and Counseling Implications of Cultural Socialization“. *The Counseling Psychologist* 31: 711–744. Dostupné z <http://tcp.sagepub.com>.
- Lemert E. M. 1951. *Social Pathology. A Systematic Approach to the Theory of Sociopathic Behavior*. New York, Toronto, London: McGraw-Hill Book Company.
- Lemert E. M. 1967. *Human Deviance, Social Problems, and Social Control*. Englewood Cliffs (NJ): Prentice-Hall.
- Leontiyeva Y. 2009. „Imigranti v ČR – jsou přínosem nebo zátěží?“. Socioweb: Sociologický webzín 12. Dostupné z <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=330&lst=105.8.10.2010>.
- Lock M. 1993. „Cultivating the Body: Anthropology and Epistemologies of Bodily Practice and Knowledge.“ *Annual Review of Anthropology* 22: 133–155.
- Loudon J. B. 1977. „On Body Products“. In J. Blacking (ed.). *The Anthropology of the Body*. Pp. 161–178. London; New York: Academic Press. Dostupné z www.jstor.org.
- Malina J. a kol. 2009. *Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
- March K. 1995. „Perception of Adoption as Social Stigma: Motivation for Search and Reunion.“ *Journal of Marriage and the Family* 57 (3): 653–660. Dostupné z www.jstor.org.
- Marshall G. 1998. *A Dictionary of Sociology*. Oxford: Oxford University Press.
- Matějček Z., Dytrych Z. 1994. *Děti, rodina a stres: vybrané kapitoly z prevence psychické zátěže u dětí*. Praha: Nakladatelství Galén, 1994.
- Matějček Z. 1994. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál.
- Matějček Z. 1999. „Psychologická hlediska náhradní rodinné péče“. In Z. Matějček. (ed.). *Náhradní rodinná péče: Průvodce pro odborníky, osvojitele a pěstouny*. Ss. 43–52. Praha: Portál.
- Matějček Z. 1999. „Indikace náhradní rodinné péče“. In Z. Matějček. (ed.). *Náhradní rodinná péče: Průvodce pro odborníky, osvojitele a pěstouny*. Ss. 73–92. Praha: Portál.
- Matějček Z. 2002. „Co přináší dítě rodině“. In Z. Matějček, Koluchová J., Bubleová V., Kovařík J., Benešová L. *Osvojení a pěstounská péče*. Ss. 53–58. Praha: Portál.
- Matsueda R. L. 1992. „Reflected Appraisals, Parental Labeling, and Delinquency: Specifying a Symbolic Interactionist Theory“. *The American Journal of Sociology* 97 (6): 1577: 1611. Dostupné z www.jstor.org.
- Mauss M. 2006 (1934). *Techniques, technology and civilization*. Oxford: Bergahn Books.

- Mead G. H., Morris Ch. W. 1974. *Mind, Self & Society: from the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Michalová A. 2008. „Hledáme Vás, mámo, táto“. *Průvodce náhradní rodinnou péčí* 7 (2): 27–30.
- Michalová A. 2009. „Hledáme Vás, mámo, táto“. *Průvodce náhradní rodinnou péčí* 8 (1): 19–21.
- Ministerstvo práce a sociálních věcí. 2009. *Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2008*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- Montirosso R., Peverelli M., Fregerio E., Crespi M., Borgatti R. 2010. „The Development of Dynamic Facial Expression Recognition at Different Intensities in 4- to 18-Year-Olds“. *Social Development* 19 (1): 71–92. Dostupné z <http://www3.interscience.wiley.com/cgi-bin/fulltext/121640718/PDFSTART>.
- Možný I. 2006. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Murphy R. F. 2001 (1987). *Umlčené tělo*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Nakazawa D. J. 2004. *Deos Anybody Else Look Like Me? A Parent's Guide to Raising Multiracial Children*. Da Capo Lifelong Books.
- Národní ústav odborného vzdělávání. 2010. „Terciární vzdělávání“. Dostupné z: <http://www.nuov.cz/terciarni-vzdelavani>. 6. 10. 2010.
- Nejezchleba P. 1997. „Dětský domov a rodina, vztahy v současné době“. In J. Balvín a kol. (ed.). *Romové a dětské domovy: Sborník z 8. setkání Hnutí R v Děčíně a ve Františkově nad Ploučnicí ve dnech 11.–13. dubna 1997*. Ss. 75–78. Ústí nad Labem: Hnutí R.
- Nosálková T. 2010. „Ochránce bílého Česka“. *Pátek Lidových novin* 28: 12–17.
- Novák T. 2002. *O předsudcích*. Brno: Nakladatelství Doplněk.
- Patton S. 2000. *Birth Marks: Transracial Adoption in Contemporary America*. New York, London: New York University Press.
- Pecháčková M. 2008. „Marnost dvaceti let – rozhovor s Terezou Boučkovou“. Dostupné z <http://www.azrodina.cz/2593-marnost-dvaceti-let-rozhovor-s-terezou-bouckovou>.
- Polhemus T. 1978. *The Body Reader: Social Aspects of the Human Body*. London: Pantheon Books.
- Pražák J., Novotný F., Sedláček J. 1955. *Latinsko český slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Quarmby K. 2005. „We don't mind what color the baby is, said my father-to-be“. *New Statesman* 18: 36–37. Dostupné z <http://www.newstatesman.com/200507180026>. 4. 12. 2009.
- Ramos J. D. 1999. „Understanding Race and Adoption“. Dostupné z <http://www.adoptinfo.net/parentprep9.html>. 4. 12. 2009.
- Rejsek J. 2001. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda.

- Richardson S. A., Goodman N., Hastorf A. H., Dornbush S. M. 1961. „Cultural Uniformity in Reaction to Physical Disabilities.“ *American Sociological Review* 26 (2): 241–247. Dostupné z <http://www.jstor.org>.
- Říčan P. 1998. *S Romy žít budeme – jde o to jak: Dějiny, současná situace, kořeny problémů, naděje společné budoucnosti*. Praha: Portál.
- Saková T., Newton Media 2009. „Mediální obraz cizinců v ČR“. Dostupné z <http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2204270>. 5. 2. 2010.
- Sedláková R. 2007. *Obraz Romů v televizním zpravodajství – příklad mediální konstrukce reality*. Disertační práce. Brno: Fakulta sociálních studií. Katedra sociologie.
- Schilling Ch. 1993. *The Body and Social Theory*. London: Sage Publications.
- Schneider D. M. 1980. *American Kinship a Cultural Account*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Schoolerová J. E. 2002. *Adopce, vztah založený na slíbu: Užitečné rady a postřehy pro adoptivní rodiče a pěstouny*. Praha: Návrat domů.
- Schubert H. J. 1998. „Introduction“. In Ch. H. Cooley (ed.). *On Self and Social Organization*. Pp. 1–34 Chicago: The University of Chicago Press.
- Simon J. R., Alstein H. 1996. „The Case for Transracial Adoption.“ *Children and Youth Services Review* 18 (1/2): 5–22. Dostupné na www.jstor.org.
- Simon J. R., Alstein H. 2000. *Adoption across Borders: Serving the Children in Transracial and Intercountry Adoptions*. Lanham, Boulder, New York, Toronto, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Sinclair S. L. 2006. „Object Lessons: A Theoretical and Empirical Study of Objectified Body Consciousness in Women.“ *Journal of Mental Health Counseling* 28 (1): 48–68. Dostupné z <http://proquest.umi.com/pqdweb>.
- Sokal R. R., Rohlf F. J. 1995. *Biometry: the principles and practice of statistics in biological research. 3rd edition*. W. H. Freeman and Co.: New York.
- Soukup V. 1994. *Dějiny sociální a kulturní antropologie*. Praha: Karolinum.
- Soukupová H. 2008. *Prožívat několik životů: Deset let v osudech pěstounských rodin*. České Budějovice: Protisk.
- Steinberg G., Hall B. 2000. *Inside Transracial Adoption: Strength-based, culture-sensitizing parenting strategies for inter-country or domestic adoptive families that don't „match“*. Indianapolis: Perspectives Press.
- Svobodová M., Kovařík J., Niederle P. 1981. *Cikánské děti v náhradní rodinné péči*. Praha: SEVT.
- Tannenbaum F. 1938. *Crime and The Community*. Boston, New York: Ginn and Company.
- Topol J. 2006. „Prokletí nechtěných dětí“. *Respekt* 15: 6.
- Turner, B. S. 1992. *Regulating Bodies: Essays in Medical Sociology*. London, New York: Routledge.

- Turner T. 1994. „Bodies and anti-bodies: flesh and fetish in contemporary social theory.“ In T. J. Csordas (ed.). *Embodiment and experience: The existential ground of culture and self*. Pp. 27–47 Cambridge: Cambridge University Press.
- UMPOD. 2009. „Zpráva o činnosti Úřadu pro mezinárodněprávní ochranu dětí v roce 2008“. Dostupné z <http://www.umpod.cz/dokumenty-ke-stazeni>.
- Urbanowicz Ch. F. 1973. „Tongan Adoption before the Constitution of 1875“. *Ethnohistory* 20 (2): 109–123. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/pdfplus/481665.pdf>.
- ÚZIS ČR. 2009. „Činnost kojeneckých ústavů a dětských domovů pro děti do tří let a další zařízení pro děti v roce 2008“. Dostupné z http://www.uzis.cz/download.php?ctg=20&search_name=kojeneck®ion=100&kind=21&mnu_id=6200. 15. 2. 2010.
- Van Estrik P. 2002. „Contemporary Trends in Infant Feeding Research“. *Annual Review of Anthropology*. 31: 257–278. Dostupné z www.jstor.org.
- Vančáková M. 2008. *Romské dítě v náhradní rodině*. Praha: Občanské sdružení Rozum a cit. Dostupné z http://nahradnirodina.cz/files/File/romske_dite_v_nr.pdf. 24. 1. 2010.
- VanderMolen E. 2006. „Transracial Adoption and Sociological Theory: Understanding My Identity.“ *Human Architecture: Journal of the Sociology of Self-Knowledge* 1&2: 53–62. Dostupné z www.jstor.org.
- Volák P. 1968. *Adoptivní dítě a jeho rodiče: O jistotách a pochybnostech rodičovského svazku*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství.
- Vrbtovská P. 2006. „Co si počne kočka s pumou? Respekt 18: 3. Dostupné z <http://natama.cz/?sid=16&cid=23>. 21. 1. 2010.
- Webster M. J., Driskell J. E. J. 1983. „Beauty as Status.“ *The American Journal of Sociology* 89 (1): 140–165. Dostupné z <http://www.jstor.org>.
- Weismantel M. 1995. „Making Kin: Kinship Theory and Zumbagua Adoptions.“ *American Ethnologist* 22 (4): 685–704. Dostupné z <http://www.jstor.org>.
- Weller S. C., Romney A. K. 1988. *Systematic Data Collection: Qualitative Research Methods*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Weyerová M. 1996. „Chci zase zpátky“. In *Zkušenosti adoptivních rodičů a pěstounů odjinud: Sborník prací německých a rakouských autorů*. Ss. 52–55. Praha: Fond ohrožených dětí.
- Weyerová M. 1996. „Naše dítě není poctivé“. In *Zkušenosti adoptivních rodičů a pěstounů odjinud: Sborník prací německých a rakouských autorů*. Ss. 52–55. Praha: Fond ohrožených dětí.
- Weyerová M. 1996. „Oříškové a mandlové oči“. In: *Zkušenosti adoptivních rodičů a pěstounů odjinud: Sborník prací německých a rakouských autorů*. Ss. 120–122. Praha: Fond ohrožených dětí.

- Wikan U. 1999. „Culture, a new concept of race“. *Social Anthropology* 7 (1):57–64. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wilkins E. W. 1976. „The Concept of a Self-Fulfilling Prophecy“. *Sociology of Education* 49 (2): 175–183. Dostupné z www.jstor.org.
- Wolff J. 2009. „Family Resemblance in Transracial Adoption“. Dostupné z <http://www.pactadopt.org/press/articles/resemblance.html>. 28. 11. 2009.
- Wright M. 2000. *I'm Chocolate, You're Vanilla: Raising Healthy Black Biracial Children in a Race-Conscious World*. San Francisco: Jossey-Bass Inc., Publishers.